

А.О.Саржан

Донецький національний технічний університет

Структурні зміни в економіці Донбаса в 1992-2000 рр.

У статті аналізуються особливості приватизації державної власності в Донбасі. Вивчені кількісні і якісні показники цього процесу, дослідженні структурні зміни в економіці регіону, вплив приватизації на фінансово-господарську діяльність підприємств.

Формування ринкової економіки в Україні – це докорінна перебудова її соціально-економічної структури, системи господарювання. Цей процес зумовлюється такими чинниками, як приватна власність і відповідні їй форми господарювання. Важливою частиною цього процесу є приватизація майна державних підприємств України.

Приватизація – складова частина роздержавлення. Вона полягає у переході об'єктів державної власності у приватну і колективну форми власності. Структура механізму приватизації включає: створення органів приватизації з чітким визначенням їх функцій на усіх структурних рівнях; порядок визначення об'єктів приватизації; форми і методи реформування державної власності; технологію проведення приватизації державної власності, що базується на відповідній законодавчій основі.

Загалом приватизація відкривала можливість для кожного громадянина стати приватним власником, чи співвласником якоїсь приватної справи, в яку можна вкласти своє вміння, талант та працю з вигодою для себе, а потім цю власність чи справу передати своїм дітям, зробивши таким чином їх теж приватними власниками.

Мета даної статті – проаналізувати хід і особливості реформування державної та комунальної власності в Донецькому районі на початковому етапі приватизації у 1992-2000 рр.

Питання трансформації українського суспільства від правової, адміністративної до ринкової економіки завжди були в центрі уваги, керівник держави, політиків, учених, господарників, фахівців. Опубліковано чимало монографій [1], наукових статей [2], присвяченим приватизаційним процесам в Україні. З 1992 р. видається спеціальне видання «Державний інформаційний бюлетень про приватизацію», в якому оприлюднюються нормативно-законодавчі акти, інформаційні матеріали щодо приватизації, статистичні дані, аналізується досвід зміни форми власності окремими підприємствами тощо.

Втім, незважаючи на численні публікації, ще немає жодної узагальнюючої праці в якій би аналізувалися раціональні аспекти приватизаційного процесу в Україні. Дослідження реформування державної та комунальної власності на початковому етапі приватизації у Донецькому районі буде сприяти більш глибокому і всебічному висвітленню

загальноукраїнських закономірностей трансформації економіки та особливостей цього процесу в окремих районах.

Для здійснення державної політики в області реформування власності 19 серпня 1991 р. Постановою Кабінету Міністрів Української РСР було створено спеціальний фонд – Фонд державного майна України. Пізніше була створена розгалужена система регіональних відділень.

На виконання цієї Постанови Кабінету Міністрів УРСР і наказу Фонду державного майна України від 30 жовтня 1992 р. було створено Регіональне відділення Фонду держмайна України по Донецькій області.

Основним завданням Регіонального відділення Фонду державного майна Україна як органа приватизації була функція продавця в приватизаційних процесах, тобто продаж за приватизаційні папери або гроші, безоплатна передача майна, що належала державі, приватним власником відповідно до чинного законодавства.

Регіональне відділення здійснювало: перетворення державних підприємств на господарські товариства; контроль за використанням державного майна; організацію продажу пакетів акцій підприємств, створених у процесі приватизації; організацію продажу об'єктів приватизації; контроль за дотриманням чинного законодавства суб'єктами приватизації. Важливими функціями регіонального відділення були також управління державними корпоративними правами в акціонерних товариствах; перевірка ефективності використання державного майна; перевірка оцінки державного майна і розрахунків орендної плати. Регіональне відділення акумулювало й аналізувало інформацію про приватизовані об'єкти, проводило роботу із засобами масової інформації щодо приватизації процесів.

«Технологія» проведення приватизації визначалася державною програмою приватизації на поточний період, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, рішеннями Уряду України, підзаконними актами тощо.

В процесі приватизація державної власності України можна виокремити декілька етапів. Треба зазначити, що періодизація реформування економіки на сьогодні є досить дискусійною проблемою [3]. Науковці, політики, господарники, використовуючи різні критерії, пропонують декілька стадій і етапів приватизації. На нашу думку, урахувавши технологію і способи проведення приватизації, її ціль і наслідки, в процесі роздержавлення в Донбасі протягом 1992-2000 років умовно можна розділити на три періоди.

У першому (1992-1994 рр.) приватизація об'єктів в більшості випадків здійснювалась неконкурентними способами: шляхом оренди з викупом або викупу трудовим колективом. Водночас проводилась велика організаційна робота щодо створення на основі державної власності нових форм господарювання – колективних підприємств, закритих акціонерних товариств, орендних підприємств. У ці роки також було започатковано роздержавлення великих промислових об'єктів – підприємств галузей

машинобудування, хімічної промисловості, металургії, енергетики, будівництва та ін.

У 1992-1994 рр. в Донецькій області було приватизовано 1326 об'єктів, з них 690 об'єктів загальнодержавної власності, 636 об'єктів комунальної власності. В структурі приватизованих об'єктів великі та середні підприємства (гр. В,Г) складають 280 об'єктів (або 21,1% від загальної кількості приватизованих об'єктів), об'єкти малої приватизації (гр. А) – 1025 (77,3%), об'єкти незавершеного будівництва (гр. Д) – 12 (0,9%), долі в статутних фондах господарських товариств (гр. Е) – 9 (0,7%)[4].

Другий період (1995-1998 рр.) – це роки дійсно масової приватизації. У цей час приватизація здійснювалась переважно за приватизаційні папери (приватизаційні майнові сертифікати – «ваучери») і була спрямована на залучення широких верств населення до придбання акцій великих та середніх підприємств та об'єктів малої приватизації, а також поклала початок підготовці до індивідуальних процедур приватизації великих підприємств. Було надано право орендарям здійснювати викуп орендованого державного майна без потенційної прибутковості, а викуп приміщень (будівель, споруд) – за результатами експертної оцінки. У ці роки розпочалася приватизація об'єктів соціально-культурного призначення[5].

За період 1995-1998 рр. приватизовано 5480 об'єктів, з них: 2052 – загальнодержавної власності; 3428 – комунальної власності.

В структурі приватизованих об'єктів великі та середні підприємства (гр. В,Г) склали 590 об'єктів (10,8 % від загальної кількості приватизованих об'єктів), об'єкти малої приватизації (гр. А) – 4787 (87,4%), об'єкти незавершеного будівництва (гр. Д) – 84 (1,5%), долі в статутних фондах господарських товариств (гр. Е) – 19 (0,3%).

Аналіз змін в структурі приватизованих об'єктів, що відбулися у цей період свідчать, що найбільш відмітною рисою було значне збільшення кількості і питомої ваги об'єктів малої приватизації, які змінили форму власності масової «малої» приватизації. У 1995-1998 рр. об'єктів малої приватизації (гр. А) було приватизовано 4787 (87,4% від загальної кількості приватизованих об'єктів), що майже у 4,7 рази більше, ніж у попередній період. Прискорилося приватизація й інших об'єктів господарського комплексу. Більш ніж у два рази було приватизовано великих і середніх підприємств, однак у порівнянні з попереднім періодом їх питома вага в загальній кількості приватизованих об'єктів зменшилася у два рази – з 21,1% до 10,8%. Як і в попередні роки підприємців мало цікавили об'єкти незавершеного будівництва – їх було приватизовано лише 84 (1,5%) [6].

Як і в попередній період більша частина (майже 58%) приватизованих об'єктів це були підприємства торгівлі та громадського харчування. Приблизно кожне десяте приватизоване підприємство знаходилося у сфері побутового обслуговування. Загалом на сферу торгівлі та громадського харчування і побутового обслуговування припадало майже 70% приватизованих підприємств. Кількість приватизованих підприємств у цих

галузях господарського комплексу у 1995-1998 рр. у порівнянні з 1992-1994 рр. збільшилася у 4,3 рази.

Третій період (1999-2000 рр.) – закінчення так званої «паперової» приватизації. Серед найбільш характерних рис цього періоду можна відзначити наступні: кардинальні зміни в методології та практиці проведення приватизації в Україні з переходом від масової до індивідуальної приватизації; початок упровадження виключно грошової приватизації з механізмами залучення інвестицій в підприємства; початок реструктуризації підприємств для підвищення їх інвестиційної привабливості; активний розвиток фондового ринку.

Загалом на початковому етапі процесу реформування економіки України (1992-2000 рр.), коли відбулася масова приватизація майна державних підприємств в Донецькій області форму власності змінили 7949 об'єктів загальнодержавної та комунальної власності, з них 3257 – загальнодержавної власності, 4692 – комунальної власності.

В структурі приватизованих об'єктів великі та середні підприємства (гр. В,Г) склали 886 об'єктів (11,1% від загальної кількості приватизованих об'єктів), об'єкти малої приватизації (гр. А) – 6833 (86%), об'єкти незавершеного будівництва (гр. Д) – 170 (2,1%), долі в статутних фондах господарських товариств (гр. Е) – 38 (0,5%), об'єкти соціально-побутового призначення (гр. Ж) – 22 (0,3%).

В розрізі галузей народного господарства протягом 1992-2000 рр. було приватизовано: в промисловості – 600 об'єктів (7,5% від загальної кількості приватизованих об'єктів); в агропромисловому комплексі – 212 (2,7%); на транспорті та зв'язку – 115 (1,4%); в будівництві – 439 (5,5%); в торгівлі та громадському харчуванні – 4377 (55,1%); в постачанні та збуті – 132 (1,7%); в науці – 55 (0,7%); в житлово-комунальному господарстві – 78 (1%); в побутовому обслуговуванні – 1027 (12,9%); інших галузях – 914 (11,5%) [7].

Аналіз статистичних даних свідчать, що приватизаційні процеси в Донецькій області у порівнянні з іншими областями України в 1992-2000 рр. відбувалися більш інтенсивно. У 2000 р. питома вага приватизованих об'єктів області складала 16% від загальноукраїнських показників. У Дніпропетровській області цей показник становив 7%, в Луганській, Львівській, Одеській, Харківській – 5%. В інших областях на той час приватизація лише розпочалась. Питома вага об'єктів які замінили форму власності в більшості областей становила лише 1-3% від загальної кількості приватизованих в Україні об'єктів.

У порівнянні з іншими областями України, частка підприємств Донецької області в групі об'єктів малої приватизації (гр. А) складала майже 12%, в структурі приватизованих об'єктів великих та середніх підприємств (гр. Б, В, Г,) – біля 8%, серед об'єктів незавершеного будівництва (гр. Д) – приблизно 7%. Доля у статутних фондах господарських товариств (гр. Е) становила 3,6%, а серед об'єктів соціально-побутового призначення – 4%.

Аналіз структури приватизованих підприємств в області за 1992-2000 рр. з точки зору форм власності, свідчить, що передусім були

приватизовані невеликі підприємства (гр. А) загальнодержавної власності: вони становили понад 25% від загальної кількості приватизованих підприємств. Серед об'єктів комунальної власності подібні підприємства становили 9,2%. Найбільш повільно приватизація відбулася в соціально-побутовій сфері (об'єкти гр. Ж). Серед підприємств загальнодержавної власності вони становили 5,3%, а комунальної власності – 1,1%.

Подібні процеси відбувалися і в Луганській області. Протягом 1992-2000 рр. в області було приватизовано 3180 об'єктів державної і комунальної власності, з них 1090 – об'єкти державної власності, 2090 – комунальної. Серед об'єктів державної власності в основному були об'єкти гр. А.(460) та Б, В, Г (455), а серед комунальних підприємств – понад 90% (1899) відносилися до гр. А. Об'єкти охорони здоров'я, освіти, культури і споруд та інші об'єкти соціально-побутового призначення (гр.Ж) склали незначну частку серед приватизованих об'єктів. За досліджувані період в Луганській області ці об'єкти становили серед приватизованих державних і комунальних підприємств менше одного відсотка.

Одним з основних завдань реформування власності у досліджуваній період також було поповнення бюджету – за рахунок реалізації державного майна за грошові кошти. Характерною особливістю процесу грошової приватизації було поступове збільшення наприкінці 90-х років надходжень до бюджету. Так, якщо за період з початку приватизації питома вага грошових коштів у загальній сумі очікуваних надходжень від продажу державної власності в Донецькій області складала приблизно 50%, за 1999 р. – біля 80%, а за 2000 р. – 100%.

До державного бюджету від приватизації в Донецькій області надійшло коштів у 1998 р. майже 5,4 млн. грн., у 1999 р. – 8,5 млн. грн., наступного року – 24,6 млн. грн.

Одним із джерел знаходження коштів до бюджету був продаж пакетів акцій конкурентними видами продажу на фондових біржах. У 2000 р. було виставлено 55 пакетів акцій, реалізовано 21 пакет акцій. Отримано грошових коштів на загальну суму 7152,5 тис. грн.

На спеціалізованому аукціоні за грошові кошти у 2000 р. було виставлено 108 пакетів акцій відкритих акціонерних товариств. Зокрема, таких об'єктів промисловості, як Донецький завод мостових конструкцій, Горлівське ШСУ екскавації, «Донецьк-вуглеавтоматика»; об'єкти агропромислового комплексу – Слов'янське ХПП, Донецький КХП №2. За результатами продажу отримано 300,6 тис. грн.

Протягом 2000 р. регіональним відділенням Фонду державного майна України по Донецькій області проведено 10 конкурсів із продажу пакетів акцій ВАТ, серед них такі підприємства, як «Донецьккокс», «Краматорськжитлобуд», «Донецький енергозавод», «Донецькгірмаш». Проте, було реалізовано лише пакет акцій ВАТ «Донецьккокс» з перевищенням ціни в 1,43 рази (26% статутного фонду), отримано грошових коштів на загальну суму 11,9 млн. грн.

Загалом від продажу пакетів акцій відкритих акціонерних товариств у 2000 р. на фондових біржах, спеціалізованому аукціоні за грошові кошти та за конкурсами отримано коштів на суму понад 19,3 млн. грн. Крім грошових надходжень, безпосередньо від приватизації, проводилося нарахування дивідендів на державну частку акцій у статутних фондах акціонерних товариств, яка перераховувалася до державного бюджету.

Протягом 1998-2000 рр. спостерігалася тенденція до зростання обсягів перерахування акціонерними товариствами до державного бюджету дивідендів на державні пакети акцій, що свідчило про поліпшення фінансово-економічного стану акціонерних товариств. Відповідно до прийнятих загальними зборами акціонерів рішень, акціонерними товариствами, приватизацію яких здійснювало Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області, до державного бюджету перераховані дивіденди на державні пакети акцій, які у 1998 р. становили 193,5 тис. грн., у 1999 р. – 276,4 тис. грн., у 2000 р. – 476,1 тис. грн. [9].

Головною метою проведення реформування економіки держави взагалі, та приватизації зокрема, є підвищення рівня ефективності функціонування підприємств. Прибутково працююча економіка є запорукою зростання життєвого рівня населення – через створення додаткових робочих місць, через забезпечення гідної заробітної плати, через збільшення надходження податків до державного бюджету та перерозподіл цих коштів на соціальні потреби.

Як свідчить досвід, чимало приватизованих підприємств стали більшу увагу приділяти контролю за своїми фінансовими витратами, за додержанням балансу видатків і надходжень під час розроблення нових механізмів здійснення такого контролю. Загалом на багатьох приватизованих підприємствах покращилися такі основні показники, як обсяг виробництва, рентабельність, прибутковість, платоспроможність, забезпеченість обіговими коштами, зменшилася кредиторська заборгованість [10].

Протягом десятиріччя в цілому була завершена мала приватизація та приватизація радгоспів, інших сільськогосподарських підприємств шляхом перетворення їх в колективні сільгосппідприємства або відкриті акціонерні товариства. Всього з початку реформування економіки було приватизовано 147 сільгосппідприємств.

Завершилася приватизація підприємств харчової промисловості шляхом перетворення їх переважно у відкриті акціонерні товариства з реалізацією 51% акцій сільськогосподарським товаровиробникам.

В основному була завершена також приватизація підприємств, які відносяться до хлібоприймальної та хлібозаготівельної галузі. Всього було приватизовано 26 таких підприємств. До складу державної акціонерної компанії «Хліб України» передані як дочірні – 4 підприємства.

Проведений аналіз дає підставу стверджувати, що приватизація позитивно вплинула на фінансово-господарську діяльність акціонерних товариств. З початку процесу приватизації було створено 900 акціонерних товариств, з них 603 товариства було приватизовано способом продажу

акцій, 297 – способом викупу та безоплатної передачі. Протягом 1998-2000 рр. поліпшили роботу такі великі приватизовані підприємства, як відкрите акціонерне товариство Донецький завод гірничорядувальної апаратури, Донецьккокс, Донецьквуглеавтоматика та інші. Наприклад, на ВАТ «Донецький завод гірничорядувальної апаратури» випуск товарної продукції в діючих цінах складав: у 1998 р. – 11,5 млн. грн., у 1999 р. майже 13,9 млн. грн., а у 2000 р. 16,3 млн. грн. Балансовий прибуток за цей же період також збільшився: у 1998 р. він становив 3,4 млн. грн., у 1999 р. – майже 3,5 млн. грн., у 2000 р. – біля 3,7 млн. грн.

Подібні позитивні зрушення були характерні й для інших підприємств. На ВАТ «Донецьккокс» випуск товарної продукції в діючих цінах складав: у 1998 р. – 53,4 млн. грн., у 1999 р. – понад 62 млн. грн., у 2000 р. – майже 82,3 млн. грн.; балансовий прибуток за проаналізований період збільшився з 9,9 млн. грн. у 1998 р. до 16,8 млн. грн. у 2000 р. На ВАТ «Донецький металургійний завод» обсяг виробництва за 9 місяців 2000 р. в порівнянні з аналогічним періодом 1999 р. збільшився майже на 192 млн. грн., прибуток – на 13,3 млн. грн., а рентабельність – зросла на 3% [11].

На значній кількості приватизованих підприємств збільшився обсяг виробництва, зменшилась кредиторська заборгованість, освоювалися нові види продукції. На багатьох приватизованих підприємствах у зв'язку з появою нових власників відбулося значне підвищення продуктивності праці, поліпшилась організація виробничого процесу. Деякі приватизовані підприємства під впливом дій ринкового попиту, змінили свою виробничу програму та стали використовувати найбільш ефективні прийоми для просування своєї продукції на ринок. Це характерно було для таких відкритих акціонерних товариств, як концерн «Стирол», Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча, Донецький завод гірничорядувальної апаратури та інші.

Таким чином, протягом 1992-2000 рр. в процесі масової приватизації досягнуті певні результати у реформуванні державної власності. Передусім, було створено критичну масу приватизованих підприємств, що стало гарантією незворотності процесу реформування. Досить широкі верстви населення були залучені до процесу приватизації і отримали у власність частку державних активів. Як свідчить досвід, навіть незважаючи на розпорошення прав власності, приватизовані підприємства працювали в цілому ефективніше за державні. Важливо й те, що на початковому етапі реформування державної і комунальної власності було отримано значний досвід у проведенні різних видів продажу підприємств. Це сприяло активізації приватизаційних процесів у наступний період.

Разом с тим, при зміні форм власності виникли проблеми, які стримували процес приватизації. Серед з найбільш негативних факторів характерними були: високий рівень зносу виробничих фондів на підприємствах (в середньому 70%), використання відсталих технологій на більшості виробництв, які знаходилися на рівні 60-х років ХХ ст. Звичайно, це значно знижувало привабливість тих підприємств, що приватизовувалися.

Серйозний вплив на приватизаційні процеси мали недостатнє їх законодавче регулювання, а також значний податковий тиск в сфері інвестування, тяжкий фінансовий стан підприємств.

1. Лукінов І. Економічні трансформації/ І.Лукінов.– К.: АТ «Книга», 1997.– 465 с.; Карцев В.С., Ключиков Г.М. Українська приватизація у спогадах та роздумах / В.С.Ларцев, Г.М.Ключиков.– К.: Видавнича фірма Поліграф-інформ, 2001. – 479 с.; Гаєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку / В.Гаєць. – К.: НДЕІ, 1999. – 120 с. та ін.
2. Мочерный С. Разгосударствление и приватизация / С.Мочерный. – Экономика Украины.– 1992.– С.23-32; Чечетов М. Організаційно-правове забезпечення приватизації в Україні / М.Чечетов. – Экономика Украины. – 2005. – №2. – С. 4-14; Іванов М. Приватизація державної власності / М.Іванов.– Экономика Украины. – 2001.– №4.– С. 23-30 та ін.
3. Див.: Процкив О. Периодизация приватизационных процессов в Украине и направления дальнейшего их проведения // Державний та інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2005.– №9.– С. 35-39 та ін.
4. Реформування державної та комунальної власності з 1992 по 2000 роки. – Донецьк: Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області. – 2001.– С.2.
5. Карцев В. Основні особливості етапів приватизації/ В.Ларцев // Экономика Украины.– 2001.– №3.– С. 47.
6. Реформування державної та комунальної власності з 1992 по 2000 роки. – Донецьк: Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області. – 2001.– С.3-4.
7. Реформування державної та комунальної власності з 1992 по 2000 роки. – Донецьк: Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області. – 2001.– С.5-6.
8. Информация о ходе приватизации государственного имущества в Украине за 2001 г. // Государственный информационный бюллетень о приватизации.– 2002.– №3.– С. 2-3.
9. Реформування державної та комунальної власності з 1992 по 2000 роки. – Донецьк: Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області. – 2001.– С.8-9.
- 10.Петренко О., Петренко О. Приватизація підприємств Донецької області/ Петренко О., Петренко О.// Экономика Украины.– 2002.– №9.– С.86-87.
- 11.Реформування державної та комунальної власності з 1992 по 2000 роки. – Донецьк: Регіональне відділення Фонду державного майна України по Донецькій області. – 2001.– С.10-11.